

Перамога Аляксандра Неўскага прымусіла нямецкіх крыжакоў на некаторы час адмовіцца ад заваявальных намераў у адносінах да Русі.

Пытанні і заданні. 1. Якія прычыны прывялі да раздраблення Старажытна-рускай дзяржавы? 2. У чым заключалася раздрабленасць? Якія з’явы былі для яе характэрны? 3. Ці ўдалося старажытнарускім князям ліквідаваць небяспеку ад набегаў качэўнікаў — печанегаў і полаўцаў? 4. Як адбывалася заваяванне Русі манголамі? Што спрыяла поспехам манголаў? 5. Якія вынікі мангольскага нашэсця на Русь? 6. Раскажыце пра барацьбу Русі са шведскімі феодаламі і нямецкімі крыжакамі. Чым яна завяршылася? 7. Падумайце, пры якіх умовах рускія княствы маглі б адбіць нашэсце манголаў.

§ 21. Узмацненне Маскоўскага княства

Успомніце. 1. Якія старажытнарускія княствы існавалі ў XII — пачатку XIII ст.? 2. У чым выражалася залежнасць Паўночна-Усходняй Русі ад Залатой Арды?

Вы даведаецеся. З пачатку XIV ст. пачынаецца няўхільнае ўзвышэнне Масквы над іншымі гарадамі Паўночна-Усходняй Русі. Як жа так атрымалася, што нічым спачатку не прыметны горад стаў на чале аб’яднання рускіх зямель і нават кінуў выклік магутнай Ардзе?

1. Чаму Масква аказалася мацнейшай. У гісторыі Усходняй Еўропы з XIV ст. асобае месца заняла Масква. Менавіта гэты горад стаў адным з цэнтраў аб’яднання рускіх зямель і з цягам часу ўзначаліў барацьбу з Залатой Ардой.

Масква вядома з 1147 г. Але цэнтрам самастойнага княства яна стала толькі ў 1270-я гады. У гэты час тут пачаў правіць малодшы сын Аляксандра Неўскага князь Данііл, які атрымаў ад бацькі Маскву як удзел у спадчыну.

Удзелам (ад слова «доля») называлі тэрыторыю з адным ці некалькімі гарадамі, якую абавязкова атрымліваў прадстаўнік княжацкай сям’і ў агульным радавым уладанні.

Першапачаткова Маскоўскае княства было адным з самых нязначных у Паўночна-Усходняй Русі. Да канца XIII ст.

тут размяшчалася больш за дзясятка буйных княстваў. Чаму ж менавіта Маскве наканавана было стаць цэнтрам аб'яднання рускіх зямель?

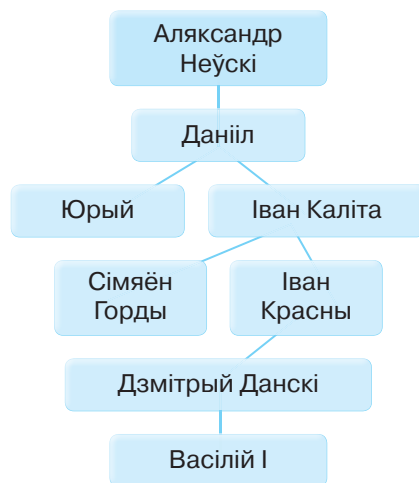
Гісторыкі называюць некалькі прычын. Так, выгадным было геаграфічнае становішча Масквы. Праз яе праходзілі ажыўленыя гандлёвыя шляхі. Яна размяшчалася далёка ад небяспечнай граніцы з Ардой, таму сюды перасяляліся людзі з іншых княстваў. Разам з простымі земляробамі і рамеснікамі ў Маскву прыходзілі на службу знатныя баяры. Маскоўскаму князю трэба было забяспечыць іх зямельнымі ўладаннямі. Гэта вымушала яго захопліваць суседнія землі: сваіх было мала. Для пашырэння межаў княства даводзілася нават ісці на пагадненне з ворагамі Русі — татарамі. Узмацненню Масквы спрыяла тое, што яе саюзнікам стала царква.

У канцы XIII ст. мітрапаліт — кіраўнік рускай праваслаўнай царквы — пераехаў ва Уладзімір-на-Клязьме. А ў 1328 г. ён выбраў Маскву месцам свайго пастаяннага знаходжання.

2. Чым вядомыя першыя маскоўскія князі. Данііл Аляксандравіч стаў родапачынальнікам дынастыі маскоўскіх князёў. Галоўным горадам на паўночным усходзе Русі ў гэты час быў Уладзімір. Той, хто валодаў *Уладзімірскім вялікім княжаннем*, становіўся старэйшым князем у Паўночна-Усходняй Русі. Пытанне аб тым, хто будзе вялікім князем, вырашаў хан Залатой Арды.

У 1327 г. сын Данііла *Іван Каліта* змог атрымаць ярлык на вялікае княжанне ва Уладзіміры.

▲ Родавая лінія першых маскоўскіх князёў

У 1327 г. паўсталі жыхары Цвяры. Да іх у горад з'явіўся для збору даніны татарскі баскак Чолхан. Самавольства і здзекі баскака выклікалі выбух абурэння. Чолхан быў забіты. Да паўстанцаў далучыўся і цвярскі князь. Хан Залатой Арды адправіў на Цвер карны атрад. Да яго далучыліся дружыны Івана Каліты. Жорсткая расправа надоўга аслабіла Цвярское княства, затое ўмацавала становішча маскоўскага князя. Галоўным зборшчыкам даніны для Арды стаў Іван Каліта.

Пры Іване Каліце Маскоўскае княства стала самым моцным у Паўночна-Усходняй Русі. Вялікае княжанне ў яго ўжо ніхто не мог аспрэчыць. Збор даніны даў магчымасць маскоўскаму князю значна разбагацець. Адсюль яго мянушка — «Каліта», што значыць «кашалёк для грошай». Павялічыліся і яго зямельныя ўладанні. Гэта дазваляла рабіць шчодрыя раздачы служылым людзям, якія былі верныя князю.

Палітыку Івана Каліты працягнулі яго сыны. Акрамя спадчыннага ўладання — Маскоўскага княства — ім належала Уладзімірскае вялікае княжанне.

3. Дзмітрый Данскі і Кулікоўская бітва. У 1359 г. маскоўскім князем стаў *Дзмітрый Іванавіч*. Улада маскоўскага князя настолькі ўмацавалася, што ён здолеў кінучь выклік Залатой Ардзе. У самой Ардзе ў той час пачаліся міжусобіцы. За 20 гадоў там змянілася больш за 20 ханаў. Нарэшце да сярэдзіны 70-х гг. XIV ст. уладу змог захапіць Мамай.

▲ Рускі воін

Ардынскі воін ▲

Мастак А. Фёдараў

Мамай не быў нашчадкам Чынгісхана. Таму ён павінен быў пра-
віць ад асобы падстаўных, паслухмяных яму ханаў. Але многія
татарскія ханы не прызналі Мамаю.

У канцы лета 1380 г. рускія палкі на чале з Дзмітрыем Іванавічам выступілі супраць татараў. Пераправіўшыся цераз Дон, войскі размясціліся на Куліковым полі. Тут **8 верасня 1380 г.** адбылася адна з найвялікшых бітваў у рускай гісторыі — *Кулікоўская*. Асноўныя сілы Залатой Арды пацярпелі поўнае паражэнне, а князь Дзмітрый быў названы *Данскім*.

Значэнне Кулікоўскай перамогі было вялікім. Цяпер не заставалася сумнення, што Русь можа змагацца з татарамі і перамагаць іх.

Аб'яднанне зямель Русі адбывалася ў вострай барацьбе. У другой палове XIV ст. моцным сапернікам Маскоўскага княства стала Вялікае Княства Літоўскае. Яго правіцелі таксама ставілі сваёй мэтай аб'яднанне пад сваёй уладай часткі ўсходнеславянскіх зямель. Барацьба мела пераменны поспех. Тройчы вялікі князь літоўскі Альгерд хадзіў паходамі на Маскоўскае княства, але пакарыць яго не змог.

▲ Раніца на Куліковым полі.
Мастак А. Бубноў

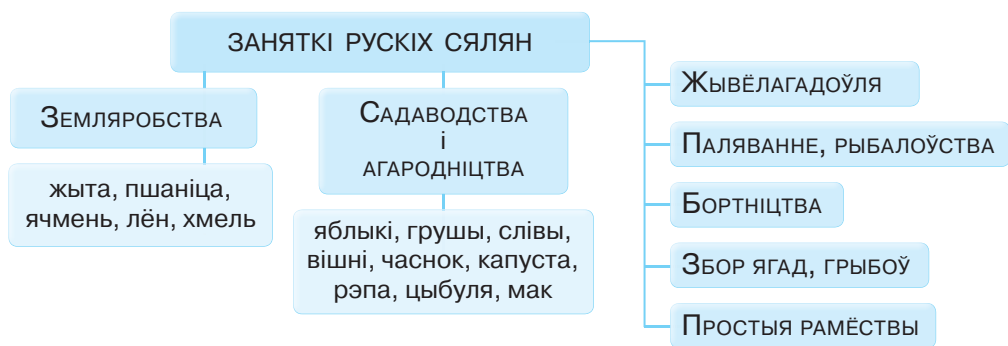
▲ Маскоўскі Крэмель
пры Дзмітрыі Данскім.
Мастак А. Васняцоў

У самой Ардзе пасля разгрому Мамаёў улада перайшла да хана Тахтамышы. У 1382 г. ён захапіў і спаліў Маскву. Ардынскае ўладаранне было адноўлена.

Але ранейшай залежнасці ўжо не было. Так, Дзмітрый Данскі перадаў уладу ў спадчыну свайму сыну, не пытаючыся дазволу хана.

Да XV ст. Маскоўскае княства значна ўзмацнілася, да яго былі далучаны многія рускія землі. Але яно па-ранейшаму падпарадкоўвалася Ардзе.

4. Сельская гаспадарка, рамяство і гандаль. Асноўную масу насельніцтва Маскоўскай Русі складалі земляробы. З канца XIV ст. іх усіх сталі называць *сялянамі*. Тэрыторыя Паўночна-Усходняй Русі ў Познім сярэднявеччы актыўна засялялася выхадцамі з іншых зямель. Людзі сыходзілі далей ад граніц з татарамі. Пад раллю расчышчаліся лясы, асвойваліся новыя землі.

▲ Гаспадарчыя заняткі сялян у XIV—XV стст.

З дапамогай схемы складзіце расказ пра асноўныя заняткі сялян у XIV—XV стст.

Мангольскае нашэсце нанесла страшны ўрон усходнеславянскім гарадам. Старажытнарускае рамяство прыйшло ў заняпад. Толькі з сярэдзіны XIV ст., калі залежнасць ад Арды

аслабла, пачалося адраджэнне рамяства ў гарадах Паўночна-Усходняй Русі. Князі, баяры і манастыры ў свае ўладанні прыцягвалі рамеснікаў. Гэта былі кавалі, ганчары, цесляры, шаўцы, краўцы.

Ажыўлены гандаль у XIV—XV стст. вёўся Ноўгарадам Вялікім з Ганзейскім саюзам, асабліва з галоўным горадам гэтага гандлёвага аб'яднання — Любекам. Маскоўскія купцы часта бывалі ў Вялікім Княстве Літоўскім і Польшчы. Адсюль яны пранікалі і далей — у Чэхію і Германію.

Да пачатку XV ст. у Паўночна-Усходняй Русі склаліся ўмовы для стварэння адзінай дзяржавы.

Пытанні і заданні. 1. Чаму менавіта Маскоўскае княства ўзначаліла аб'яднанне зямель Паўночна-Усходняй Русі? 2. Раскажыце аб дзейнасці першых маскоўскіх князёў па ўзмацненні свайго княства. 3. Калі адбылася Кулікоўская бітва, у чым заключалася яе значэнне? 4. Як змяніліся адносіны Маскоўскага княства з суседзямі ў перыяд праўлення Дзмітрыя Данскога? 5. Якія змены адбыліся ў грамадстве Паўночна-Усходняй Русі XIV—XV стст.? 6. З кім гандлявала Паўночна-Усходняя Русь у XIV—XV стст.? 7. Якім чынам мангольскае заваяванне і залежнасць ад Арды запаволілі развіццё рускіх зямель?

§ 22. Утварэнне адзінай Расійскай дзяржавы

■ **Успомніце.** Калі ў Заходняй Еўропе склаліся цэнтралізаваныя дзяржавы?

■ **Вы даведаецеся.** У другой палове XV в. ва Усходняй Еўропе ўзнікла новая дзяржава. Яна хутка павялічыла сваю тэрыторыю і вызвалілася ад выплаты даніны Ардзе. Як гэта адбылося і што гэтаму спрыяла?

1. Іван III — «гасудар усея Русі». У перыяд праўлення вялікага князя *Івана III* (1462—1505) Маскве адно за адным былі падпарадкаваны ўсе княствы Паўночна-Усходняй Русі — Яраслаўскае, Растоўскае, Цвярское. Гэтыя княствы, як і Маскоўскае, называліся вялікімі. У 1478 г. да Масквы была канчаткова далучана вялікая тэрыторыя Наўгародскай рэспублікі.